

Psihologia copilului

Cuvânt înainte

Mulțumiri

Partea I. Psihologia copilului comparativ

Psihologia copilului

Capitolul 1. Obiectivele psihologiei copilului

1.1. Obiectivele psihologiei copilului

1.2. Domeniile de studiu ale psihologiei copilului

Capitolul 2. Stadii ale dezvoltării copilului

2.1. Dezvoltarea fizică și psihică

2.2. Dezvoltarea psihică

Capitolul 3. Stadiul de debut al copilului

3.1. Caracteristici ale stadiului de debut

3.2. Dezvoltarea psihică

3.3. Dezvoltarea psihică

Cuprins

- 9 **Cuvânt-înainte**
- 13 **Mulțumiri**
- 15 **Partea I. Psihologia copilului comparativ cu psihologia vârstelor**
- 17 Capitolul 1. Obiectul și metodologia de studiu în psihologia copilului comparativ cu psihologia vârstelor
- 18 1. Abordarea generală a dezvoltării umane
- 28 2. Conținut și semnificație în dimensionarea psihologiei copilului și psihologiei vârstelor
- 38 3. Metodologia de studiu în psihologia copilului și a vârstelor
- 46 Capitolul 2. Stadiialitatea din perspectiva evoluției umane
- 47 1. Procesualitatea psihogenetică și psihodinamică
- 66 2. Strategii de abordare globală și analitică a stadiilor dezvoltării psihice
- 78 Capitolul 3. Stadiul de debut al vieții
- 78 1. Cadrul general al stadiului
- 79 2. Conceperea ființei umane
- 83 2.1. Locul eredității și mediului în structurarea ființei umane
- 88 3. Embriologia și fazele intrauterine
- 96 3.1. Geneza vieții psihice

- 105 Capitolul 4. Stadiul de sugar
- 107 1. Nașterea, un proces complex de transformări în viața mamei și a copilului
- 115 2. Dezvoltarea biofizică a sugarului
- 125 3. Dezvoltarea psihică timpurie
- 125 3.1. Cadrul general al dezvoltării psihice
- 138 3.2. Dezvoltarea capacităților motrice
- 143 3.3. Dezvoltarea capacităților de comunicare
- 149 3.4. Dezvoltarea capacităților de socializare
- 157 3.5. Dezvoltarea capacităților cognitive și mentale
- 162 Capitolul 5. Stadiul de antepreșcolar (prima copilărie)
- 162 1. Contextul general al evoluției copilului
- 164 2. Caracteristici biopsihice generale
- 171 3. Dinamica dezvoltării proceselor cognitive
- 183 4. Limbajul și comunicarea
- 201 5. Conduita emoțional-afectivă și comunicarea afectivă
- 208 6. Activitățile ludice și de socializare
- 215 7. Constituirea elementelor bazale ale personalității
- 223 Capitolul 6. Stadiul de preșcolar (a doua copilărie)
- 223 1. Contextul general al evoluției psihice
- 228 2. Dezvoltarea biopsihică și consolidarea autonomiei
- 236 3. Dezvoltarea psihică în relație cu dimensionarea trăsăturilor de personalitate
- 241 3.1. Planul dezvoltării senzorio-perceptive
- 246 3.2. Planul dezvoltării intelectului
- 267 4. Identificarea cu modelele parentale și semnificația acestora în generarea de noi comportamente
- 274 5. Conduita verbală și afirmarea personalității
- 285 6. Jocul și manifestarea personalității
- 295 7. Valențele psihologice ale jocului și ale altor activități implicate în dezvoltarea sociomorală a copilului
- 305 8. Adaptarea la grădiniță și în colectivitate
- 311 9. Dominantele personalității la preșcolar
- 312 9.1. Temperamentul
- 313 9.2. Aptitudinile
- 315 9.3. Caracterul

- 320 Capitolul 7. Stadiul de școlar mic (a treia copilărie)
- 320 1. Contextul general al evoluției copilului
- 326 2. Dezvoltarea biofizică
- 330 3. Dezvoltarea psihică
- 330 3.1. Evoluția orientării și adaptării generale
- 336 3.2. Dezvoltarea proceselor psihice și a activităților de cunoaștere
- 355 3.3. Activitatea de învățare
- 369 3.4. Dezvoltarea limbajului și a comunicării
- 378 3.5. Dezvoltarea capacităților pentru succesul activităților
- 381 4. Personalitatea și conduitele de intersecție
- 382 4.1. Dominantele componentelor personalității
- 385 4.2. Conduitele moral-sociale
- 394 4.3. Conduitele ludice
- 403 Capitolul 8. Stadiul de puber
- 403 1. Contextul general al evoluției
- 407 2. Dezvoltarea biofizică și efectele ei în plan comportamental
- 416 3. Dezvoltarea psihică
- 416 3.1. Repere generale
- 418 3.2. Dezvoltarea proceselor și funcțiilor de cunoaștere
- 419 3.2.1. Planul dezvoltării senzorial-perceptive
- 421 3.2.2. Planul dezvoltării activității intelectuale complexe
- 430 3.2.3. Planul dezvoltării proceselor reglatorii ale activității și comportamentului
- 438 4. Dimensiunea personalității și a comportamentului
- 444 4.1. Expresia personalității în comportamentele moral-sociale
- 449 4.2. Extinderea personalității și a comportamentului în grup
- 457 5. Maturizare și conduite de adaptare
- 465 **Partea a III-a. Componente psihice de bază pentru afirmarea personalității copilului**
- 467 Capitolul 9. Dimensiunea evoluției psihice în stările extreme de dezvoltare
- 468 1. Dimensiunea evoluției și regresului în activitatea psihică a copiilor cu dificultăți de dezvoltare
- 473 2. Dezvoltarea psihică la copiii cu disponibilități psihofizice superioare

496 Capitolul 10. Triada comunicare-inteligență-comportament
ca elemente structurale în devenirea
personalității

496 1. Valențele comunicării totale

507 2. Funcționalitatea relației dintre comunicare, personalitate și
comportament în adaptarea copilului la mediu

515 **Anexe**

517 1. Date generale cu privire la copil și la familia din care face
parte

519 2. Date cu privire la starea de sănătate și la dezvoltarea fizică a
copilului

520 3. Date cu privire la dezvoltarea și particularitățile
comportamentului predominant motor și ale activității fizice

521 4. Dezvoltarea comportamentului și activității intelectuale

531 5. Dezvoltarea activităților practice și de tip artistic-creativ

537 6. Integrarea socioafectivă a copilului și însușiri ale
personalității

543 7. Diagnoza și prognoza subiectului

545 **În loc de încheiere**

548 **Bibliografie selectivă**

Obiectul și metodologia de studiu în psihologia copilului comparativ cu psihologia vârstelor

Psihologia copilului este componenta cea mai dezvoltată a psihologiei vârstelor și se bazează pe numeroase studii științifice desfășurate în diferite etape ale evoluției copilului, furnizând un material semnificativ pentru generalizările și exemplificările necesare fundamentării vieții psihice și a consolidării, pe baze riguroase, a psihologiei generale. Psihologia copilului face parte integrantă din psihologia vârstelor, alături de psihologia adolescentului și adultului. Ca atare, psihologia copilului nu poate fi analizată și definită independent de psihologia vârstelor, care o cuprinde și de care este dependentă dezvoltarea ei ca știință fundamentală a psihologiei. Definirea psihologiei copilului trebuie raportată la statutul general al psihologiei vârstelor, deoarece aceasta din urmă creează o viziune de ansamblu asupra evoluției psihice, iar psihologia copilului aduce o contribuție esențială la perceperea și elucidarea nașterii vieții psihice, la înțelegerea condițiilor și legităților de dezvoltare a psihismului uman în momentele, etapele de vârstă cele mai importante pentru devenirea umană. Dar viziunea completă și complexă a omului ca ființă psihologică se găsește în psihologia vârstelor pe care noi o concepem ca fiind impusă de dorința cunoașterii umane și de cerința dezvoltării întregului domeniu al psihologiei.

18 De aici, ideea că un bun specialist în psihologia copilului trebuie să cunoască și să se raporteze mereu la psihologia vârstelor. Aceasta justifică și faptul că în analiza psihologică a copilului vom face, ori de câte ori este nevoie, trimiteri la și comparații cu evoluția psihică a omului și din alte perioade de vârstă, ceea ce justifică raportarea la psihologia vârstelor.

Din punctul nostru de vedere, „psihologia vârstelor este o ramură a științelor psihologice izvorâtă din necesitatea de a înțelege modul în care se constituie caracteristicile, funcțiile, procesele psihice de la cele mai fragede vârste și evoluția lor pe tot parcursul existenței umane, cu progresele ce caracterizează fiecare vârstă” (E. Verza, F.E. Verza, 2000, p. 19). Astfel, activitatea psihică este privită în mod unitar, unitate ce rezultă tocmai din relevarea semnificațiilor posibile pentru fiecare palier al vârstei în vederea evidențierii specificului de ansamblu în dezvoltarea structurilor psihice. Din acest punct de vedere, ființa umană este analizată longitudinal și vertical în contextul existenței sale sociale, al modificărilor psihofizice ce se produc sub influența eredității și condițiilor de mediu, a educației, a culturii și profesiei, a statutelor și rolurilor sociale pe care le îndeplinește. Există, astfel, nenumărate condiționări care guvernează dezvoltarea ființei umane.

1. Abordarea generală a dezvoltării umane

Psihologia vârstelor (sau psihologia dezvoltării umane), ca și psihologia copilului, pune în centrul studiului analiza apariției formelor de psihism, evoluția, dezvoltarea, dar și etapele de stagnare și regres din activitatea psihică în devenirea umană, începând de la debutul vieții și terminând cu încheierea acesteia. Desigur, dintr-o asemenea analiză nu pot lipsi referirile la elementele esențiale, strict necesare, din planul biologic, care facilitează nemijlocit înțelegerea dimensiunii psihice și care definesc legătura intrinsecă a relației biologic-psihic. Așadar, nu avem în vedere dezvoltarea umană în

general, ci dezvoltarea psihică în special. Dar cum aceasta din urmă nu poate fi desprinsă de contextul biologic, noi ne vom limita la a evidenția succint numai acele structuri care generează direct psihismul uman.

Dezvoltarea umană este un proces deosebit de complex și laborios, în care ființa umană parcurge o serie de etape atât pe plan biologic, cât și pe plan psihologic. Întreaga evoluție se realizează sub semnul confluentei influențelor factorilor genetici și factorilor de mediu, astfel încât oamenii capătă caracteristici de unicatate, ceea ce-i distinge pe unii față de ceilalți, dar și însușiri comune ce determină apartenența ființei umane la un anumit grup și comunitate de oameni cu note generale comune. Calitatea condițiilor interne și externe direcționează evoluția ființei umane de la conceperea acesteia până la finalul vieții, pe traiectoria achiziției anumitor structuri individuale în scopul adaptării și instalării unui echilibru comportamental între individ și lumea înconjurătoare. Dar evoluția umană nu se realizează numai printr-o dezvoltare continuă și numai progresiv, ci pot să apară dereglări, stagnări și chiar regrese pe un timp mai scurt sau mai lung. Totul depinde de factorii de mediu și de condițiile interne ce alcătuiesc capacitatea reacțională și rezistența individului la influențele perturbatorii.

Studiul vieții umane reprezintă un interes deosebit atât pentru fiecare individ în parte, cât și pentru societate, deoarece rezultatele unor cercetări pot oferi alternative de intervenție psihologică, educațională, medicală etc., care să prevină incidentele negative, să stopeze dezadaptările și să vindece acele structuri somatice sau psihice care împiedică dezvoltarea normală. Din perspectivă psihologică, rezultatele obținute în urma studierii științifice a dezvoltării umane pe toată durata vieții sunt raportate la cunoștințele furnizate de o serie de științe ce au în atenție studiul omului, precum: pedagogia, sociologia, medicina, biologia, genetica, antropologia, asistența socială etc. În urma unei asemenea abordări, se creează o imagine complexă asupra stării prezente a subiectului, a

achizițiilor acumulate în fiecare etapă de vârstă, dar și o perspectivă prognostică cu privire la evoluția sa ulterioară. Prin urmare, abordarea dezvoltării psihice trebuie să ia în considerare faptul că ființa umană se restructurează, pe de-o parte, pe constructe de unicitate în care diferențele individuale pecetluiesc caracteristicile identității proprii, iar pe de altă parte, pe o serie de trăsături ale personalității și ale comportamentului ce au caracter de generalitate, relativ comune societății din care individul face parte. Și unele, și altele se formează și se dezvoltă la intersecția dintre factorii ereditari și de mediu, astfel încât apar *deosebiri vizibile* între oameni, cum sunt identitatea de sex, conformația corporală, înălțimea, greutatea, starea de sănătate, apartenența la un tip temperamental și la nivelul energetic etc., și *deosebiri ascunse* (mai puțin vizibile) precum nivelul capacităților de reactivitate, nivelul dezvoltării intelectului și a unor funcții psihice implicate în această structură, gradul de reactivitate emoțional-afectivă, volițională și motivațională etc. Deși aceste caracteristici au un nivel ridicat de stabilitate, în anumite condiții ele sunt needificabile și pot suferi ajustări semnificative ce facilitează sau nu adaptarea.

Ereditatea și mediul direcționează maturarea umană pe o anumită tipologie specifică a dezvoltării, astfel încât fiecare individ își formează propriile tipare de răspuns la condițiile de viață și elaborează comportamente compatibile și flexibile pentru schimbările ivite, în paralel cu achiziția unor noi constructe generale ce contribuie la o creștere a nivelului de adaptare. Firește că unele structuri care stau la baza dezvoltării se realizează preponderent prin contribuția factorilor *ereditari* care valorifică mai mult trăsăturile înnăscute sau moștenite de la descendenți (în primul rând de la părinți), în timp ce alte caracteristici se instalează în principal prin contribuția *mediului* intern și extern, care exercită influențe asupra ființei umane încă de la concepție și până la finalul vieții. Cu toate că în anumite perioade de vârstă ponderea influențelor ce țin de natura individului (eredității) sau a celor ce privesc mediul este relativ diferită, între acestea există o strânsă interacțiune, o conlucrare

care duce la instaurarea unor trăsături specifice maturizării. Astfel, la vârstele foarte mici, maturizarea organismului și a creierului este puternic influențată de aspectele moștenite ca, ulterior, experiențele acumulate sub influența mediului să devină tot mai importante.

Prin urmare, etapele pe care le traversează fiecare individ pe parcursul vieții sunt marcate de influențe ereditare și de mediu ce variază în funcție de vârstă, de sănătatea fizică și psihică, de calitatea experiențelor dobândite, de condițiile de structură și de nivelul dezvoltării, de impactul influențelor la un moment dat și, nu în ultimul rând, de starea organică și psihică de confort în raport cu influențele recepționate. De aici rezultă că este nevoie de cercetarea și cunoașterea acestor aspecte pentru a le putea gestiona și pentru a putea orienta individul pe direcția sporirii receptivității spre acei factori care contribuie la valorificarea întregului său potențial al dezvoltării.

Influențele exercitate asupra fiecărui individ prin intermediul factorilor ereditari și factorilor de mediu sunt deosebit de complexe și de variate, ceea ce marchează asemănările și deosebirile în dezvoltarea ființelor umane. P.B. Baltes și J. Smith (citați și de D.E. Papalia, 2010) apreciază că aceste influențe se pot împărți în două tipuri, *influențe normative* și *influențe nenormative*. Primul tip de influențe, normative, sunt cele care îi afectează pe majoritatea oamenilor care fac parte din același grup. Ele sunt condiționate, pe de-o parte, de vârstă, transformările biologice putând fi previzibile la o etapă dată de timp (exemplu: apariția mersului, intrarea în pubertate), iar pe de altă parte, istoric. Condiționarea istorică se referă la evenimente deosebite trăite de către grupuri de oameni aproximativ de aceeași vârstă sau de generații istorice cărora, sub presiunea unor asemenea evenimente le-au fost modelate forme noi de comportamente și atitudini (de exemplu, impactul războaielor, al epidemiilor, al foametei). Cel de-al doilea tip de influențe, nenormative, sunt condiționate de evenimente neobișnuite ce acționează asupra oamenilor deregând desfășurarea obișnuită a ciclurilor vieții.

Acestea sunt legate de evenimente tipice care intervin pe parcursul vieții (de exemplu, decesul unui părinte când copilul este mic) sau de situații atipice (de exemplu, un câștig bănesc semnificativ la loterie), ce au caracter imprevizibil, cu un impact nemijlocit asupra trăirilor și comportamentului subiectului.

Konrad Lorenz (1957) era de părere că încă de la naștere se manifestă o acțiune instinctuală pentru nou-născuții speciei, care sunt atrași de orice obiect mișcător, astfel încât se atașează și urmează modelul oferit chiar dacă nu face parte din specia acestuia. Lorenz a numit acest fenomen, ce denotă legătura instinctivă de atașament față de mamă sau în anumite condiții și față de alte ființe care produc efecte asemănătoare cu aceasta, *amprentare*. Autorul respectiv este de părere că amprentarea semnifică *predispoziția la învățare* pentru care este pregătit sistemul nervos, cu scopul de a achiziționa informații în anumite etape relativ critice din perioadele de început ale vieții, când nu există o experiență care să ghideze comportamentele adaptative. Totuși, noi considerăm că etapele critice diferă în achiziția informațiilor nu numai de la o specie la alta de ființe, ci se produc diferențe și în cadrul aceleiași specii de indivizi, deoarece factorii care contribuie la restructurarea organismului sunt atât de variați și de complecși, încât predispoziția pentru învățare nu poate fi identică și nici nu poate să se manifeste în același timp la toți indivizii. Ea se poate manifesta de timpuriu pentru unii indivizi, în timp ce la alții manifestările respective pot fi ceva mai tardive sau se prelungesc și după etapele de vârstă caracteristice fenomenului respectiv. Mai mult, trebuie să raportăm aceste etape și la tipul de activitate psihică prin care se realizează achiziția informațiilor și sunt dobândite deprinderile de operare cu acestea. Am putea sublinia ideea că nu există o perioadă critică (sau sensibilă) strict delimitată pentru dobândirea capacităților de gândire, de memorie, verbale, imaginative etc., ele având marje de timp, desigur, relative, care nu închid posibilitățile de dezvoltare psihică atâta vreme cât nu depășesc fundamental etapele dezvoltării organice (a creierului).

În contextul preocupărilor cu privire la dezvoltarea umană, P.B. Baltes (1987) și colaboratorii săi, Baltes și Smith (2004), Baltes, Lindenberger și Staudinger (1998), Staudinger și Bluck (2001) au apreciat că sunt șapte principii de bază care guvernează dezvoltarea individului pe toată durata vieții sale. Aceste „principii-cheie“ au fost considerate ca fiind deosebit de importante și de Diane Papalia, Sally Wendcos Olds, Ruth Duskin Feldman (2010) și invocate frecvent în analiza pe care autoarele respective o desfășoară în abordarea dezvoltării umane. Cele șapte principii generale la care se referă autorii citați mai sus au fost rezumate astfel:

1. *Dezvoltarea se produce pe tot parcursul vieții.* Noi am invocat acest principiu în analiza fiecărei perioade de vârstă cu mult timp în urmă (Ursula Șchiopu, E. Verza, 1981) cu ocazia apariției primei monografii de psihologia vârstelor în țara noastră și, ulterior, am extins ideea de aplicabilitate a acestui principiu ce acționează încă de la conceperea ființei umane, adică de la debutul vieții (E. Verza, F.E. Verza, 2000), ocazie cu care am făcut și delimitarea între conceptul fundamental de *evoluție*, ce poate avea o conotație negativă — involuție, de stagnare a dezvoltării și pozitivă — dezvoltare — ascensiune, și cea de *dezvoltare*, care semnifică progres, schimbare prin acumularea de noi achiziții pe planul intern și comportamental destinate creșterii nivelului de adaptabilitate la mediu. De altfel, și autorii citați concep acest principiu ca pe un proces de dezvoltare prin schimbare, ce se produce în fiecare perioadă de vârstă, dar sub influența a ceea ce s-a petrecut în perioada anterioară. De aici rezultă că fiecare perioadă este la fel de importantă ca celelalte care urmează, dar există o serie de caracteristici care circumscriu perioada respectivă într-un statut propriu, specific de unicitate și de valoare cu valențe și trăsături ce o diferențiază de celelalte perioade.
2. *Dezvoltarea este multidimensională.* Acest principiu postulează ideea că dezvoltarea se realizează pe mai multe niveluri

care interacționează între ele, astfel încât se disting ca fiind fundamentale nivelurile biologic, psihologic și social. Dezvoltarea nu se produce identic la fiecare dintre aceste niveluri — ritmul poate fi diferit de la un nivel la altul, deși influențele între ele sunt active.

3. *Dezvoltarea este multidirecțională.* Dezvoltarea nu se produce în mod egal în fiecare sector, astfel încât pot avea loc achiziții importante într-un sector în timp ce în altul achizițiile sunt ne semnificative sau chiar se înregistrează regrese. Așa se explică faptul că unii copii cunosc o dezvoltare remarcabilă fizică și a unor abilități, ca ulterior un asemenea echilibru să nu mai fie evident. Spre exemplu, achizițiile în planul vocabularului se mențin active și la vârste adulte, dar se pot reduce unele capacități legate de rezolvarea unor aspecte nefamiliare. Cu toate acestea, experiența dobândită compensează o parte dintre dificultățile ivite. Oamenii cu o bună dezvoltare intelectuală și cu un grad ridicat de cultură învață ușor să gestioneze și să compenseze dificultățile în care se află, prin adoptarea unor strategii de raportare a unor evenimente sau date la situații care au rămas adânc tipărite în memoria logico-afectivă ori la cele cu care s-au confruntat frecvent.
4. *Influențele biologice și culturale se modifică pe toată durata vieții.* Există o continuă schimbare în raportul dintre influențele biologice și cele culturale pe întreaga durată, care pecetluiesc dezvoltarea omului pe parcursul vieții. Astfel, unele aspecte ale dezvoltării biologice cu impact nemijlocit asupra unor funcții fiziologice și psihologice (cum ar fi modalitățile senzoriale) pot intra, la un moment dat al evoluției vârstei, în stagnare sau chiar în declin, însă achizițiile culturale (bazate în principal pe educație și învățarea unor strategii de utilizare a tehnologiei) pot compensa unele dificultăți, asigurându-i subiectului o adaptare eficientă la mediul înconjurător.

5. *Dezvoltarea facilitează modificarea alocării resurselor.* Având în vedere nivelul de dezvoltare intelectuală, cunoștințele și experiențele pe care le au, oamenii manifestă anumite preferințe și dorințe pentru investirea resurselor de timp, energie, aptitudini, disponibilități materiale și suport social în feluri diferite, alegându-le pe cele care cred că le aduc mai multe satisfacții. Resursele investite sunt destinate satisfacerii a trei cerințe esențiale pentru individ: dezvoltarea sa pe o direcție sau alta, menținerea achizițiilor prezente sau recuperarea elementelor care intră în declin și, în fine, confruntarea cu noi situații, dacă menținerea și recuperarea nu sunt posibile. Resursele alocate se schimbă pe durata vieții individului în funcție de disponibilitățile pe care le are acesta, dar și în funcție de vârstă, când cerințele și așteptările determină un anumit nivel de expectație.
 6. *Dezvoltarea se caracterizează prin plasticitate.* Sunt cunoscute o serie de capacități, cum ar fi cele ce țin de memorie, de atenție, de limbaj, de rezistență a organismului etc., care pot fi menținute și chiar îmbunătățite, inclusiv la vârstele înaintate, prin antrenament și exerciții. Dar se știe, în același timp, că plasticitatea are anumite limite, chiar și la vârstele copilăriei manifestându-se diferit de la un subiect la altul, în funcție de calitatea influențelor exercitate asupra dezvoltării.
 7. *Dezvoltarea este influențată de contextul social și cultural.* Fiecare individ se dezvoltă în contexte și condiții diferite, mai mult sau mai puțin proprii, dar care direcționează un anumit nivel al dezvoltării. Sunt două aspecte aici care pot fi luate în discuție: pe de-o parte, fiecare individ este influențat într-un anumit fel de mediul sociocultural, iar pe de altă parte, cu timpul, acesta exercită și el o anumită influență asupra contextului sociocultural.
- Prin urmare, aceste considerații asupra dezvoltării umane impun o concluzie generală, și anume că dezvoltarea are loc sub influența

factorilor ereditari și de mediu, iar calitatea acestora imprimă un anumit curs al evoluției individului pe toate perioadele de vârstă. Astfel, se produc schimbări de la o etapă de vârstă la alta, ce sunt tipice sau caracteristice și diferențiază perioadele între ele. În unele, transformările ce au loc sunt mai accentuate și mai evidente față de altele, fiind legate de o serie de factori. Spre exemplu, în copilărie schimbările se produc, în special, sub semnul maturizării, în timp ce la vârstele înaintate modificările sunt mai des legate de stagnări și de involuții ale dezvoltării. Totuși, poate fi apreciat că, la un anumit nivel și pe anumite paliere, dezvoltarea se evidențiază pe toată durata vieții individului uman.

Modificările care se produc la nivelul fiecărui individ, prin creștere și maturizare, de la conceperea ființei umane și până la moartea acesteia, semnifică nivelul diferit al dezvoltării, atât de la o persoană la alta, cât și de la o etapă de vârstă la alta. În ansamblul ei, dezvoltarea se produce, în principal, pe patru paliere fundamentale pentru individ:

- a. *Dezvoltarea biologică*, aceasta determinând modificări în structura corporală și a organelor interne, a creierului, a mușchilor și ligamentelor, a funcționalității și coordonării activității lor, cu influențe nemijlocite în plan psihic și acțional.
- b. *Dezvoltarea psihică*, ce cuprinde modificările calitative și cantitative ale funcțiilor, caracteristicilor și proceselor psihice, ale activității de achiziție, cunoaștere și de expresie (de exprimare a ideilor și stărilor emoțional-atitudinale).
- c. *Dezvoltarea psihocomportamentală*, foarte importantă pentru exercitarea unor acțiuni care să ducă la o adaptare tot mai eficientă a subiectului la mediu, iar modificările ce se produc să faciliteze de fiecare dată comportamente superioare celor anterioare.
- d. *Dezvoltarea psihosocială*, ce presupune modificări care contribuie la structurarea unor trăsături de personalitate, a stărilor

afectiv-motivaționale și voliționale, a unui sistem atitudinal și aptitudinal de gestionare a relațiilor interpersonale, de empatie și comunicare cu cei din jur.

Subliniem încă o dată că dezvoltarea este continuă în ansamblul ei, cu toate că în unele perioade (mai ales ale vârstelor înaintate) și chiar în interiorul aceleiași perioade (inclusiv ale copilăriei) pot fi stagnări sau regrese ce au o durată mai scurtă, temporară (de exemplu, o situație de îmbolnăvire, absența de la școală) sau una mai lungă, când subiectul recuperează stagnarea prin experiențele dobândite sau prin adoptarea unor strategii compensative. În acest context, Elena Bonchiș (2004, p. 25) pornește de la ideea potrivit căreia omul ca ființă bio-psiho-socio-culturală are o dezvoltare ritmică în care modificările de orice natură generează o nouă organizare, de unde și apariția diferențelor individuale dintre persoane. Ele se exprimă, după autoarea citată, prin:

- „durata proceselor de apariție și manifestare a unor structuri psihice;
- viteza de instalare a acestora;
- ritmicitatea producerii lor;
- conținutul psihocomportamental;
- efectul adaptativ;
- rezonanța în alte planuri ale vieții psihice”.

Analizând dezvoltarea psihică, Tinca Crețu (2009, p. 28) precizează că în relațiile cu mediul copilul reacționează în mod activ la diferitele influențe și interacționează cu acesta în trei feluri:

- interacțiunea practică, ce se constată din prezența unei reactivități diferite la influențele factorilor de mediu, reactivitate determinată de caracteristicile pe care le posedă subiectul;
- interacțiunea evocativă, ce se produce prin reacții diferențiate ale copiilor la influențele mediului, în funcție de trăsăturile lor de personalitate;

interacțiunea proactivă, ce denotă un grad mai mare de implicare activă a subiectului în răspunsul la factorii de mediu. Acesta își poate exprima preferențial atitudinile față de diferitele situații și persoane.

În același context al rolului jucat de diferiți factori în dezvoltarea umană, Florinda Golu (2010) subliniază aportul diferitelor teorii ale învățării care stau la baza explicării procesului complet de dezvoltare. Aici se pot evoca teoriile clasice ale învățării reprezentate de Pavlov, Skinner, Watson, Thorndike, teoriile cognitiviste — Piaget, Brunner, teoriile psihanalitice — Freud, Erikson și teoriile umaniste — Maslow, Rogers.

Așa cum vom vedea și în capitolele următoare, dezvoltarea este un proces continuu și complex, ce se produce atât la nivel individual, cât și la nivel de stadiu, și îmbracă, temporar, forme liniare, liniștite sau rapide, cu salturi, cu puseuri, dar și cu stagnări, involuții și chiar cu etape de criză, pe care subiectul le depășește astfel încât se asigură caracterul ascendent al dezvoltării principalelor sale comportamente.

2. Conținut și semnificație în dimensionarea psihologiei copilului și psihologiei vârstelor

În dimensionarea și relaționarea conținuturilor domeniilor psihologiei vârstelor și psihologiei copilului ne conducem după ideea enunțată de noi împreună cu regretata profesor Ursula Șchiopu încă de la începutul primei ediții a psihologiei vârstelor, în care precizăm următoarele: „Există două probleme de prim ordin pentru o pătrundere avizată în psihologia vârstelor. Prima se referă la criteriile operative prin intermediul cărora se poate efectua împărțirea în perioade, cicluri, stadii de dezvoltare psihică. A doua privește înseși caracteristicile programate și deci reprezentative ale stadiilor delimitate ca atare după criteriile acceptate” (U. Șchiopu, E. Verza, 1981, p. 19).